

Documentdossiers Democratische innovatie, opschaling & infrastructuur

Samenvattingen van aangeleverde bronnen (bijlage, geactualiseerde versie)

Voor: Maurits Barendrecht, Jornt van Zijl en Ronald Pieters

Datum: 27 maart 2026

Deze versie bouwt voort op v8 en bevat onderaan een aanvullende maart-2026 batch met extra documentdossiers. Bronnen die al in v8 waren verwerkt, zijn niet dubbel uitgewerkt.

Leeswijzer

Dit document bevat per aangeleverde bron een dossier met kernsamenvatting, belangrijkste inzichten, open vragen en implicaties voor een landelijke opschalinginfrastructuur voor democratische innovatie. De dossiers zijn bedoeld als werkmateriaal voor het urgentie- en infrastructuurstuk (incl. publieke/private financieringsopties en KPI's). Waar auteur/jaar niet in het document staan, is dat expliciet vermeld.

Rode draad en kernobservaties

In vrijwel alle aangeleverde stukken keert hetzelfde spanningsveld terug: de urgentie om de democratische rechtsstaat te versterken is breed herkend, de instrumentenkast met democratische innovaties groeit (burgerberaden, participatief begroten, digitale participatie, vormen van ADR/conflictoplossing, nieuwe deliberatieve procedures), maar de stap van 'goede pilot' naar 'duurzame routine op schaal' blijft structureel achter.

De kernvraag voor de niche — infrastructuur voor opschaling — raakt precies die kloof. De documenten laten zien dat het probleem zelden het ontbreken van ideeën is, maar het ontbreken van:

- een gedeelde methodiek/standaard voor ontwerp en kwaliteit
- borging in politieke en juridische processen (mandaat, follow-up, transparantie)
- uitvoeringscapaciteit en vaardigheden (ambtenaren, begeleiders, community)
- onafhankelijk leren en evalueren (KPI's, impactmeting, kennisdeling)
- herhaalbare financiering en inkoop (meerjarig, modulair, schaalbaar)

Wat de documenten samenbrengen

Legitimiteit en rechtsstatelijkheid

Democratische innovaties moeten niet alleen 'mooi' zijn, maar ook passen binnen representatieve besluitvorming en juridische kaders. Onzekerheid over bevoegdheid en opvolging ondergraaft legitimiteit: wie besluit, wie tekent, wie is aanspreekbaar, en wat gebeurt er met uitkomsten?

Impact is vaak conditioneel en beperkt op beleid

Internationaal onderzoek laat zien dat effecten op deelnemers (kennis, begrip, vertrouwen, empowerment) vaker aantoonbaar zijn dan directe beleidsdoorwerking. Juist daarom is 'follow-up' (politieke inbedding, timing, budget, communicatie) een cruciale schakel in opschaling.

Fragmentatie en projectlogica

Veel initiatieven zijn tijdelijk, afhankelijk van subsidies of bevlogen individuen, en missen een gezamenlijke infrastructuur voor kwaliteit, opschaling, en professionele ondersteuning.

Professionalisering en 'onderhoud' van democratie

Democratische vernieuwing vraagt om een permanente onderhoudsfunctie (kwaliteit bewaken, kenniscuratie, training, matchen van expertise, data/onderzoek) — vergelijkbaar met hoe sectoren professionaliseren via standaarden, opleidingen en marktplaatsen.

Nieuwe druk: AI en informatie-ecosystemen

Naast klassieke legitimiteitsproblemen komt er een nieuwe laag bij: desinformatie, deepfakes, microtargeting, en AI-gedreven 'synthetic participation'. Dat vergroot de urgentie van betrouwbare processen, transparantie en auditability.

De 3P-logica: Publiek–Privaat–Particulier/gemeenschap

Opschaling van democratische innovaties is politiek gevoeliger dan andere publieke innovaties. Daarom ligt een tripartiete opzet voor de hand: overheid (legitimiteit, mandaat, bekostiging), markt (capaciteit, technologie, professionalisering, MVO), en gemeenschap/civil society (vertrouwen, inclusie, lokale netwerken, 'democratic commons').

Implicaties voor een infrastructuur voor opschaling

1 Een kwaliteits- en ontwerpstandaard (licht maar scherp)

Minimale eisen voor mandaat, representativiteit, inclusie, transparantie, deliberatieve kwaliteit, en vooral opvolging (wat is het besluitpad en de terugkoppeling?).

2 Een 'opschaalprocedure'

Van pilot naar adoptie — met fasering, go/no-go criteria, herhaalbare contracten/inkoop, en een toolkit voor gemeenten/provincies.

3 KPI's voor democratische innovatie (meer dan output)

Proceskwaliteit, bereik/inclusie, leereffect, beleidsdoorwerking, vertrouwen/legitimiteit, en maatschappelijke prestaties (waar relevant).

4 Opleiding en certificering (ambtelijk én civiel)

Training voor opdrachtgevers, procesbegeleiders, en community-partners; plus een pool/marktplaats van experts.

5 Lerende infrastructuur

Onafhankelijke evaluatie, open data/kennisbank, en community of practice (met VNG-achtige verspreidingskanalen).

6 Financieringsmix

(a) publiek: programma's BZK, provincies, EU; (b) privaat: MVO/ESG, bedrijfsleven dat belang heeft bij stabiliteit; (c) particulier: filantropie, 'vrienden van', community-funding.

"Wij bouwen de ontbrekende infrastructuur die democratische innovaties herhaalbaar, toetsbaar en opschaalbaar maakt — met kwaliteitsstandaarden, opschaalprocedures, KPI's, en een marktplaats van capaciteit — in een publiek-privaat-gemeenschapsmodel."

1 Lokale democratische innovatie — een juridische analyse

Bron	J. Westerweel, Wolters Kluwer (diss. Leiden), 2021
Auteur(s)	J. Westerweel
Jaar	2021
Omvang / type	372 pagina's (dissertatie/boek). Analyse van juridische ruimte en grenzen voor lokale democratische experimenten.

Kernsamenvatting

Deze dissertatie onderzoekt in hoeverre de wettelijk-geïstitutionaliseerde lokale democratie in Nederland kan worden aangevuld met initiatieven die alternatieve vormen van democratie en besluitvorming willen realiseren. De auteur positioneert de kernvraag als een institutioneel-juridische vraag: hoeveel speelruimte biedt de Grondwet en de Gemeentewet voor experimenten die (deels) bevoegdheden en invloed verplaatsen naar burgers, wijkraden of gelote gremia? Het boek laat zien dat aanvulling vaak mogelijk is, maar dat structurele verschuiving van restbevoegdheden en politieke eindverantwoordelijkheid een fundamentele stelselwijziging raakt.

Belangrijkste inzichten

- De centrale onderzoeksvraag is of alternatieve democratische vormen de lokale democratie kunnen 'aanvullen' zonder de institutionele kern te wijzigen.
- Het boek maakt scherp onderscheid tussen ruimte voor invloed/advies/participatie versus ruimte voor formele besluit- en sanctioneringsbevoegdheden.
- Casussen: Coöperatieve Wijkraad (Groningen), Sociale Raad, Burgerjury, en de Bredase burgerbegroting.
- Initiatieven kunnen worden ingebed via mandaat/adviesrollen/procesrechten, maar niet via overdracht van politieke eindverantwoordelijkheid.

Key-issues / open vragen

- Welke bevoegdheden zijn schaalbaar via standaard-ontwerp en welke vereisen wetswijziging?
- Hoe borg je verantwoordingslijnen zodat het juridisch houdbaar blijft én praktisch werkt?
- Welke kwaliteitseisen zijn nodig om juridische ruimte in praktijk te laten landen?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Opschaling vraagt een juridisch 'pattern book': reproduceerbare bouwstenen (rollen, mandaten, processtappen, verantwoordingscycli) die gemeenten veilig kunnen toepassen. Een opschalinginfrastructuur moet expliciet kiezen: schaal je participatieprocessen op, of ook besluitbevoegdheden?

Kernzin: Lokale initiatieven kunnen onder omstandigheden aanvullen; het verplaatsen van exclusieve kerncompetenties betekent fundamentele verandering.

2

Van lokaal experiment tot landelijke impact: hoe decentrale innovaties de democratie versterken

Bron	Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB), weblog, 13-11-2025
Auteur(s)	Jurgen Goossens
Jaar	2025
Omvang / type	Weblog (6 p.) over lokale democratische vernieuwing en de noodzaak van omkadering en opschaling vanuit het Rijk.

Kernsamenvatting

De ROB-weblog gebruikt het lage vertrouwen in de landelijke politiek als context en wijst op lokale experimenten die laten zien dat democratische vernieuwing wél kan werken. De kernboodschap is dat lokale initiatieven vaak blijven steken in de experimentfase, terwijl juist een bewuste investering in omkadering en opschaling nodig is om een positieve wisselwerking tussen lokaal en landelijk bestuur te creëren.

Belangrijkste inzichten

- Probleemdefinitie: vertrouwen landelijk historisch laag; lokaal ontstaan waardevolle experimenten.
- Rijk/formatietafel wordt aangesproken: investeer in omkadering en opschaling van decentrale innovaties.
- Opschaling is geen vanzelfsprekend emergent proces; er is actieve ondersteuning nodig (netwerken, kennis, capaciteit).
- Framing: lokale innovatie als voedingsbodem voor herstel van vertrouwen tussen burgers en instituties.

Key-issues / open vragen

- Wie pakt de rol van 'omkadering' en 'opschaling' als het niet vanzelfsprekend bij bestaande instituties ligt?
- Hoe voorkom je dat opschaling politiek wordt gezien als 'weer iets erbij' in plaats van als randvoorwaarde voor uitvoering?
- Wat zijn meetbare signalen van doorwerking (van lokaal naar landelijk) die je kunt monitoren?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Dit stuk ondersteunt de niche-hypothese: opschaling vraagt expliciete investering en organisatie (catalyst-functie). Handig als urgentiebron richting politiek/bedrijfsleven. Geeft taal voor 3P: publiek kan mandaat/legitimatie leveren, private partijen kunnen capaciteit/kwaliteit/communicatie versnellen.

Kernzin: *Formerende partijen kunnen investeren in omkadering en opschaling van decentrale innovaties voor een sterkere democratie.*

3

Democratisch pamflet: Mee(r) doen met lokale democratie — acht punten

Bron	VNG-project Thorbecke2024, pamflet rondom gemeenteraadsverkiezingen 2022
Auteur(s)	VNG / Thorbecke2024
Jaar	2022
Omvang / type	Praktisch pamflet met acht democratische prioriteiten en acht tips voor bestuurscultuur.

Kernsamenvatting

Het pamflet is een actiegericht document dat gemeenten en coalitievormers helpt om 'lokale democratie permanent te onderhouden'. Het levert acht prioriteiten en acht cultuurtips, inclusief kant-en-klare tekst voor lokale akkoorden. Kenmerkend is de opbouw met een basisvoorstel en zwaardere varianten voor meer ambitie. Het maakt de vertaalslag van abstracte idealen naar bestuurlijke afspraken, procesrechten en instrumentkeuzes, en stuurt expliciet op inclusie van groepen die nu niet participeren.

Belangrijkste inzichten

- Democratische versterking als combinatie van representatief, participatief en deliberatief werken.
- Veel nadruk op inclusie: actief 'er-op-af' en extra inzet in wijken met lage participatiegraad.
- Concrete instrumenten: burgerberaad, (laagdrempelig) lokaal referendum, amendementsrecht voor inwoners, jeugdleden.
- Bestuurscultuur: openheid, tegenspraak organiseren, leren van experimenten en continu verbeteren.

Key-issues / open vragen

- Hoe maak je van losse akkoordteksten een reproduceerbaar pakket inclusief training, tooling en evaluatiekader?
- Welke afspraken leiden echt tot besluitvorming en budgetverschuivingen, en hoe borg je dat vooraf?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Kan dienen als 'implementatie-interface' tussen visie-rapporten en gemeentelijke praktijk. Leent zich voor standaardisatie: modulaire set akkoordteksten + implementatiechecklist + KPI's. Voor 3P-marktplaats: kan als vraagzijde functioneren (gemeenten weten wat ze willen afspreken, zoeken aanbod).

***Kernzin:** 'DOEN' — experimenteren, samen leren, opnieuw proberen; democratie vraagt permanent onderhoud.*

4

Democratische innovatie: waarom zou je dat doen? (discussion paper)

Bron	Frank Hendriks (Tilburg University), 21-06-2023
Auteur(s)	Frank Hendriks
Jaar	2023
Omvang / type	Reflectief position paper (16 p.) over motieven, kansen en valkuilen van democratische innovatie.

Kernsamenvatting

Het paper positioneert democratische innovatie tussen geestdrift en scepsis. Belangrijk is de waarschuwing tegen een 'single-instrument'-verwachting: één instrument lost niet de hele democratische uitdaging op. De auteur pleit voor kritisch selecteren en combineren, en vooral voor vooraf helder regelen van doorwerking in het politieke domein. Daarmee is het een analytisch kompas voor opschalingsvragen: niet alleen kopiëren van pilots, maar strategische portfolio-keuzes en implementatiecondities.

Belangrijkste inzichten

- Essentieel: ontwerpkeuzes en institutionele inbedding bepalen of innovatie bijdraagt of juist frictie vergroot.
- Na fase van variëren/experimenteren is selectie en combinatie nodig (portfolio-denken).
- Doorwerking ('wat gebeurt er met uitkomsten?') moet vooraf zijn geregeld om teleurstelling en cynisme te voorkomen.
- Waarschuwt impliciet voor hype-cycli: enthousiasme zonder institutionele verankering.

Key-issues / open vragen

- Hoe vertaal je het portfolio-denken naar een landelijk opschalingsprogramma (criteria, governance, stop/scale-besluiten)?
- Hoe bouw je een 'doorwerkingscontract' tussen burgerproces en politiek bestuur dat reproduceerbaar is?
- Welke legitimiteits-KPI's zijn zinvol (input, throughput, output, vertrouwen)?

Relevantie voor opschalinfrastuctuur

Geeft selectiecriteria voor opschaling: niet alles opschalen, maar kiezen op probleem-fit, legitimiteit en uitvoerbaarheid. Legitimeert KPI-gedreven werken: monitor niet alleen deelname, maar ook doorwerking en beleidskwaliteit.

Kernzin: Na enthousiast variëren en experimenteren moeten we ook kritisch selecteren en waar mogelijk combineren.

5 Doe-democratie: niche, visie of hype?

Bron	DRIFT / Ministerie van BZK, februari 2015
Auteur(s)	Chris Roorda; Marieke Verhagen; Derk Loorbach; Frank van Steenberg
Jaar	2015
Omvang / type	Transitie-analytisch rapport (26 p.) over doe-democratie, met adviezen voor beleid en opschaling.

Kernsamenvatting

Dit DRIFT-rapport analyseert 'doe-democratie' met het transitiedenken (niche-regime-landschap). Het betoogt dat maatschappelijke initiatieven vaak in niches ontstaan en dat opschaling alleen lukt als er doelbewust interactie wordt georganiseerd tussen niche en regime: beleid, financiering, regelgeving, en ondersteunende infrastructuur moeten mee-evolueren. Het rapport is daarmee een vroege, expliciete onderbouwing voor het kernprobleem: zonder infrastructuur blijft vernieuwing fragmentarisch.

Belangrijkste inzichten

- Opschaling vraagt 'niche-regime interactie' zodat vernieuwende werkwijzen in beleid en instituties kunnen landen.
- Ondersteunende structuren werken versterkend: juridisch kader, financiering, en infrastructuur die initiatieven draagt.
- Advies om na 'hype' juist te investeren in leren, institutionaliseren en professionaliseren.
- Pleidooi voor zowel 'doe-repertoire' als 'denk-repertoire': reflecteren, leren en ontwerpprincipes ontwikkelen.

Key-issues / open vragen

- Hoe voorkom je dat opschaling neerkomt op bureaucratisering die de energie van niches dooddrukt?
- Hoe organiseer je financiering die niet projectmatig is, maar infrastructuurmatig (langjarig, capaciteitsopbouw)?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Directe taal voor de infrastructuur-niche: opschaling vereist ondersteunende infrastructuur en niche-regime interactie. Helpt om 3P te legitimeren: infrastructuur ligt niet alleen bij overheid; maatschappelijke en private partijen maken het ecosysteem.

***Kernzin:** Organiseer niche-regime interactie om opschaling van vernieuwende werkwijzen mogelijk te maken; bouw ondersteunende infrastructuur.*

6 Making Justice Systems More Effective and People Centred

Bron	OECD, 2025
Auteur(s)	OECD (collectief)
Jaar	2025
Omvang / type	Beleidsrapport (92 p.) over responsieve rechtsstaat en (administratieve) rechtvaardigheid.

Kernsamenvatting

Het OECD-rapport plaatst (administratieve) rechtvaardigheid als dagelijkse frontlinie waar de rechtsstaat voor burgers 'voelbaar' wordt. Het laat zien dat een 'justice gap' direct ondermijnend werkt voor vertrouwen en legitimiteit. De OECD benadrukt mensen-centrische dienstverlening, participatie in ontwerp, robuuste governance van justice-data, en structurele performance monitoring. Voor de democratie-opuschalingsvraag biedt dit een volwassen governance- en meetkader: effectieve instituties vragen om infrastructuur (data, standaarden, leerloops, funding) en niet alleen om goede bedoelingen of pilots.

Belangrijkste inzichten

- Administrative justice is 'frontline': daar wordt rule of law in praktijk gerealiseerd of juist ondermijnd.
- Governance-infrastructuur voor data en performance monitoring is cruciaal (niet ad hoc, maar systematisch).
- Bepleit evidence-based planning en continue evaluatie als onderdeel van stelselkwaliteit.
- Richt zich op het ontwerpen van procedures vanuit 'legal needs' van mensen (people-centred).

Key-issues / open vragen

- Hoe vertaal je people-centred en data-governance principes naar Nederlandse democratie-innovaties?
- Welke indicatoren meten legitimiteit en toegankelijkheid zonder te vervallen in bureaucratische afrekencultuur?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Levert een generiek 'governance infrastructure'-kader dat ook buiten justitie toepasbaar is. Ondersteunt het idee dat opschaalbaarheid staat of valt met data, monitoring en leerloops — niet alleen met pilots. Geeft argumenten richting bedrijfsleven: rule of law is randvoorwaarde voor voorspelbaarheid en investeringsklimaat.

Kernzin: Toegankelijke, responsieve processen en goede governance van data plus performance monitoring helpen systemen te reageren op behoeften van mensen.

7 Productieve procedures — Een werkzame rechtsstaat

Bron	Maurits Barendrecht, in opdracht van BZK/VRO (Directie KIEM), november 2025
Auteur(s)	Maurits Barendrecht (met medewerking van Krijn van Beek, Merel van Rooy, Dick Weiffenbach, Remko ter Weijden)
Jaar	2025
Omvang / type	Essay (27 p.) over de bundel van procedures die de democratische rechtsorde vormen.

Kernsamenvatting

Barendrecht beschrijft de democratische rechtsorde als een bundel van procedures (vorming beleid, uitvoering, bezwaar, toezicht, conflictbeslechting) die samen samenwerking verbeteren en conflicten oplossen. Hij stelt dat de effectiviteit van deze instituties een blinde vlek is in economische politiek en rechtsstatelijke praktijk. Het essay pleit voor systematisch ontwerpen, testen, monitoren en continu verbeteren van procedures, met voldoende financiering en bemensing.

Belangrijkste inzichten

- Stelling: procedures vormen een productiesysteem voor samenwerking en conflict-oplossing; de effectiviteit daarvan bepaalt rechtsstaatkwaliteit.
- Voor goede procedures is een doorlopende route nodig die drie schijven integreert (probleem oplossen, rechtvaardigheid, besluitvorming/handhaving).
- Nadruk op ontwikkelcyclus: ontwerpen, testen, effecten monitoren, continu verbeteren.
- Pleidooi voor inrichting van functies rond monitoring en kennisontwikkeling; dit kan ook via nieuwe instituties of arrangementen.

Key-issues / open vragen

- Wie 'eigenaart' de ontwikkelcyclus van procedures in Nederland (ministeries, gemeenten, onafhankelijke instituten, 3P)?
- Hoe definieer je meetbare procedurele rechtvaardigheid en effectiviteit als KPI's die breed worden gedragen?

Relevantie voor opschalinfrastructuur

Geeft sterke inhoudelijke basis voor een opschaal-infrastructuur als 'procedure-engineering' + kwaliteits- en meetkader. Maakt 3P plausibel: expertise, data, ontwerp en implementatie kunnen publiek gestuurd maar met private capaciteit worden opgeschaald.

Kernzin: Ontwikkeling en aanpassing van procedures vraagt effecten monitoren, ontwerpen, testen en continu verbeteren; dat vergt financiering en organisatie.

Democratische innovatie in Nederland: het perspectief van burgers (REDRESS)

Bron	SCP / Radboud Universiteit / Universiteit Twente, REDRESS, startnotitie
Auteur(s)	Josje den Ridder; Kristof Jacobs; Martin Rosema; Carolien van Ham
Jaar	n.v.t. (REDRESS project)
Omvang / type	Literatuur- en dataverkenning (35 p.) van democratische innovaties vanuit behoeften van burgers.

Kernsamenvatting

De REDRESS-startnotitie verkent in hoeverre democratische innovaties kunnen bijdragen aan een democratie die onder druk staat. Het zwaartepunt ligt op de 'vraagkant': wat willen burgers, welke groepen participeren, welke drempels bestaan, en hoe verhoudt steun voor instrumenten zoals burgerberaad of burgerjury zich tot steun voor representatieve democratie? Het document laat zien dat participatiebehoeften bestaan, maar dat steun en bereidheid per instrument verschillen en dat loting als basis niet vanzelfsprekend breed gedragen is.

Belangrijkste inzichten

- Analyseert behoeften: politieke participatie hangt samen met vaardigheden en politiek zelfvertrouwen; drempels zijn ongelijk verdeeld.
- Laat zien dat steun voor loting-gebaseerde democratie beperkt kan zijn; legitimiteit moet actief worden opgebouwd.
- Benadrukt belang van doorwerking en deelnamecondities: waarom zouden burgers meedoen als het geen effect heeft?

Key-issues / open vragen

- Hoe ontwerp je opschaling zodat instrumenten niet alleen hoogopgeleide en al-actieve groepen bereiken?
- Welke communicatie- en wervingsstrategieën zijn nodig om steun voor deliberatieve instrumenten te vergroten?
- Hoe borg je dat uitkomsten zichtbaar landen (doorwerking) zodat deelnamebereidheid groeit?

Relevantie voor opschalinfrastuctuur

Levert ontwerpprincipes: inclusie, drempelverlaging, representativiteit, en expliciete doorwerking. Ondersteunt KPI-set die verder gaat dan aantallen: bereik van doelgroepen, ervaren invloed, vertrouwen, herhaalparticipatie. Waarschuwt voor 'one size fits all': opschalen vereist segmentatie (vraagzijde) en adaptief ontwerp.

Kernzin: Democratische innovaties kunnen participatiebehoeften ondersteunen, maar steun verschilt per instrument en doorwerking moet vooraf duidelijk zijn.

9 Verken eerst hoe een kabinet te formeren (column)

Bron	Montesquieu Instituut, column, 16-10-2025
Auteur(s)	Maurits Barendrecht
Jaar	2025
Omvang / type	Column (7 p.) over knelpunten in kabinetsformatie en voorstel voor procesverbetering.

Kernsamenvatting

Deze column stelt dat formaties in Nederland structureel dezelfde dilemma's herhalen, terwijl spelregels onderweg verbeteren moeilijk blijkt. Barendrecht pleit voor een 'verkenning' van het formatieproces zelf voordat men inhoudelijk gaat formeren. De tekst verkent opties zoals meer transparantie, periodieke publieke dialoog, en het inzetten van experts, opiniepeilingen, referendum-achtige aanpakken of zelfs een burgerberaad om knelpunten te behandelen.

Belangrijkste inzichten

- Evaluaties van eerdere formaties zijn scherp: rommelig, chaotisch, weinig tevredenheid.
- 'Spelregels tijdens de rit' verbeteren is lastig; argument voor het vooraf verbeteren van het proces.
- Verkent meerdere instrumenten: experts, peiling, referendum-achtige aanpak, burgerberaad, Kamerdebat.

Key-issues / open vragen

- Hoe vertaal je deze proceslogica naar lokale democratie-innovaties (vooraf spelregels, bijstellen, transparantie)?
- Wie faciliteert procesontwerp en waar ligt het mandaat?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Onderstreept het infrastructuuridee: niet alleen inhoudelijke innovatie, maar ook proces- en procedure-innovatie opschalen. Past bij KPI-gedreven werken: monitor effecten van procesaanpassingen en veranker bijstellingsmomenten.

Kernzin: Verbeter eerst het proces van regeringsvorming; verken transparantie en participatie-instrumenten om terugkerende knelpunten te behandelen.

10 Scaling Democratic Innovations — features of effective catalyst organisations

Bron	DemocracyNext, executive summary (4 p.)
Auteur(s)	DemocracyNext
Jaar	n.v.t. (verwijst o.a. naar OECD 2020 principles)
Omvang / type	Executive summary van onderzoek naar organisaties die democratische innovaties bewust opschalen.

Kernsamenvatting

De executive summary introduceert het concept 'scaling catalysts': organisaties die de (vaak onzichtbare) capaciteit, netwerken, kwaliteitsstandaarden en politieke toegang bouwen die nodig zijn om democratische innovaties te laten groeien. Het document distilleert zes kenmerken van effectieve catalyst-organisaties en benoemt spanningen (trade-offs) in hun werk: kwaliteit versus kwantiteit, onafhankelijkheid versus inbedding. Voor de niche is dit bijna een blauwdruk.

Belangrijkste inzichten

- Democratische innovaties 'verspreiden niet vanzelf'; succesvolle scaling vereist een constellation of organisations.
- Zes kenmerken: expliciete scaling-missie; strategie/theory of change; netwerk- en coalitievorming; politieke vaardigheid; kwaliteits- en evaluatiepraktijken; voldoende capaciteit/resources.
- Verwijst naar OECD Good Practice Principles for Deliberative Processes (2020) als basis voor standaarden.
- Dilemma's: schaalgrootte vs proceskwaliteit; neutraliteit vs advocacy; standaardisatie vs contextgevoeligheid.

Key-issues / open vragen

- Welke catalyst-rol ontbreekt in Nederland precies, en wie kan die geloofwaardig invullen (publiek, privaat, hybride)?
- Hoe voorkom je dat de catalyst wordt gezien als lobbyclub of als verlengstuk van één ministerie?
- Hoe financier je langdurig zonder mission drift?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Directe legitimatie voor een opschalinginfrastructuur: capacity building, netwerken, kwaliteitsstandaarden, advocacy en implementatieondersteuning. Geeft handvatten voor KPI's: aantal implementaties, kwaliteitscompliance, doorwerking, institutionalisering, netwerkdekking.

Kernzin: *Achter elke succesvolle scaling story zit een constellation of organisations die capacity, networks, advocacy en quality standards bouwen.*

11

Deltaplan Weerbare Democratie — Van internationale voorbeelden naar Nederlandse praktijk

Bron	Aangeleverd document zonder colofon/organisatievermelding
Auteur(s)	Niet vermeld
Jaar	Niet vermeld
Omvang / type	Planmatig document (14 p.) met problemdiagnose en set maatregelen, pilots en opschalingsvoorstellen.

Kernsamenvatting

Het Deltaplan positioneert 'weerbare democratie' als meer dan instituties beschermen: het gaat om vrijheden, vreedzaam samenleven, en leveren door overheid. Het onderscheidt drie verweven probleemvelden: politieke impasse, uitvoeringskracht en bedreiging van de rechtsstaat. Op basis van internationale voorbeelden stelt het plan een samenhangende set ketens en implementatiestappen voor, inclusief monitoring via onafhankelijk instituut, uitbreiden van burgerberaden en digitale deliberatie (zoals Pol.is).

Belangrijkste inzichten

- Start met problemdiagnose en focuskeuze — eerst helder krijgen welk probleem je oplost.
- Benadrukt dat betere dienstverlening alleen het vertrouwensprobleem niet oplost; democratie vraagt ook cultuur en rechtsstatelijke borging.
- Bevat gefaseerde implementatie: pilots lanceren, opschalen, en monitoring verankeren.
- Zet sterk in op digitale infrastructuur en deliberatieve tooling (o.a. Pol.is) naast fysieke sessies.

Key-issues / open vragen

- Zonder colofon is onduidelijk wie eigenaar is en hoe het plan zich verhoudt tot bestaande programma's.
- Data- en platformcomponenten roepen vragen op over privacy, mandaat, beheer en langjarige financiering.

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Geeft bruikbare 'programmalogica' (fasering + pilots + opschaling + monitoring). Levert voorbeelden van KPI-gedreven denken en van 3P-kansen. Kan dienen als 'bron van concrete pilots' voor een nationale marktplaats/portfolio.

***Kernzin:** Investeren in bescherming, vitalisering en vernieuwing; monitoring via onafhankelijk instituut en expliciete opschaling van burgerberaden/digitale deliberatie.*

12 Notitie: Naar een sterkere democratie (Democratie Monitor)

Bron	democratiemonitor.nl, notitie gebaseerd op Democratie Monitor 2025
Auteur(s)	Niet vermeld in het document
Jaar	2025
Omvang / type	Korte beleidsnotitie (8 p.) met diagnose via indicatoren en agenda/maatregelen.

Kernsamenvatting

Deze notitie presenteert zichzelf als kant-en-klaar hoofdstuk voor een regeerakkoord. De legitimatie is data-gedreven: op basis van Democratie Monitor 2025 zouden 18 van 45 indicatoren (2014-2024) verslechteren en slechts 9 verbeteren. De notitie bundelt maatregelen van transparantie en integriteit tot toegang tot het recht, versterking van burgerrechten en het ontsluiten van data over lokale democratie-indicatoren.

Belangrijkste inzichten

- Positioneert democratie als randvoorwaarde voor veiligheid, vrijheid en voorspoed.
- Werkt met indicatoren en trends (APK-metafoor: democratie komt niet door de keuring).
- Pleidooi voor open en toegankelijke data, inclusief lokale democratie-indicatoren.

Key-issues / open vragen

- De stap van indicatoren naar concrete implementatie vraagt programmatische uitwerking.
- De notitie is nationaal georiënteerd; koppeling aan lokale pilots en opschalingsmechanismen kan sterker.

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Kan gebruikt worden als 'politek frame' voor urgentie: dalende indicatoren legitimeren investering in opschaalinfrastructuur. Leent zich als checklist om te testen of opschaalvoorstellen bijdragen aan rechtsstaat en democratische kernwaarden.

Kernzin: *Democratie komt niet door de APK; volgend kabinet moet democratische rechtsstaat versterken met krachtige agenda in regeerakkoord.*

13

Essay: Sturen met wetten — we zien door de regels het recht niet meer

Bron	Iris Voogt, essay
Auteur(s)	Iris Voogt
Jaar	Niet vermeld
Omvang / type	Essay (9 p.) over regelsturing vs waardensturing in het sociaal domein.

Kernsamenvatting

Dit essay gebruikt de casus van Esmée om te laten zien hoe complexe regelstelsels en prikkels rond financiering en verantwoording kunnen leiden tot beslissingen die niet aansluiten bij de waarden die wetten beogen te beschermen. De kernstelling: in het sociaal domein bevatten wetten uitzonderingsgronden en hardheidsclausules die maatwerk legitimeren, maar sturing op budget en afrekencultuur verhindert het gebruik ervan.

Belangrijkste inzichten

- Casus illustreert mismatch tussen waarden (menswaardigheid) en systeemprikkels (kosten, verantwoording).
- Stelling: ruimte in wetten wordt vaak niet benut; professionals worden gestuurd door financiering en verantwoordingsmechanismen.
- Pleidooi: stuur op waarden onder de wet, niet alleen op regels; geef professionals legitimatie en vaardigheden om af te wijken waar nodig.

Key-issues / open vragen

- Hoe ontwerp je KPI's die waardensturing stimuleren in plaats van afrekencultuur versterken?
- Welke governance-instrumenten helpen professionals om discretionaire ruimte verantwoord te gebruiken?

Relevantie voor opschaalinfrastructuur

Ondersteunt focus op uitvoering/relatie overheid-burger: opschaling van democratische innovatie moet ook uitvoeringspraktijk meenemen. Geeft argument waarom infrastructuur meer is dan participatieprocessen: het gaat ook om legitimatie en leren in uitvoering.

Kernzin: *De wet hoeft het probleem niet te zijn; sturing op financiering en verantwoording verdringt waardensturing en blokkeert legitiem maatwerk.*

14

Lokaal democratisch akkoord in gemeenten (artikel over Democratic Challenge)

Bron	Artikel Hans Bekkers, 16-09-2017, over oproep van Jornt van Zuijlen (BZK) en Bowy van Leuven (VNG)
Auteur(s)	Hans Bekkers
Jaar	2017
Omvang / type	Terugblik op Democratic Challenge en pleidooi voor lokaal democratisch akkoord (11 alinea's).

Kernsamenvatting

Dit stuk beschrijft hoe na twee jaar experimenteren met nieuwe vormen van lokale democratie (Democratic Challenge, gestart 2015) de tijd rijp werd geacht voor een volgende stap: het sluiten van een lokaal democratisch akkoord in elke gemeente na de raadsverkiezingen. Het artikel somt thematische leertrajecten op en constateert dat vernieuwing vraagt om bestuurlijke afspraken en investering, met oog voor waarden van de democratische rechtsstaat.

Belangrijkste inzichten

- Democratic Challenge als ondersteuningsprogramma voor experimenten in lokale democratievernieuwing.
- Ca. 150 aangemelde experimenten; grote diversiteit, geen blauwdruk maar wel leertrajecten en lessen.
- Pleidooi: na experimenteren volgt fase van afspraken en verankering via lokale democratische akkoorden.
- Signaal: veel innovatie zit in participatieve vormen, minder in vernieuwing van de representatieve raad.

Key-issues / open vragen

- Akkoorden borgen intentie, maar hoe borg je uitvoering, kwaliteit en doorwerking?
- Hoe maak je nationale leertrajecten en lokale akkoorden onderdeel van een doorlopende opschaalcyclus?

Relevantie voor opschalinfrastructuur

Akkoorden kunnen een standaard 'opschaalinterface' zijn: je koppelt pilots en instrumenten aan bestuurlijke commitments en budget. Geeft historisch narratief: in NL is al eerder gezocht naar opschaling na pilots — dat kan nu volwassen worden gemaakt.

Kernzin: Na twee jaar experimenteren is het tijd voor de volgende stap — lokale democratische akkoorden als vehikel voor verankering.

15

Lessen uit internationaal onderzoek naar de invloed van democratische innovaties (2024)

Bron	Ank Michels (Bestuurswetenschappen, 2024); o.b.v. Jacquet, Ryan & Van der Does (2023)
Auteur(s)	Ank Michels
Jaar	2024
Omvang / type	Artikel over internationale literatuur en impact van democratische innovaties.

Kernsamenvatting

Artikel dat recente internationale literatuur over de impact van democratische innovaties samenvat. De kernboodschap: invloed bestaat in meerdere vormen (beleid, actoren, instituties, prestaties), maar directe beleidsinvloed blijkt vaak beperkt en sterk afhankelijk van ontwerp, context en follow-up.

Belangrijkste inzichten

- Effecten op deelnemers (kennis, begrip, betrokkenheid) zijn doorgaans positiever en beter aantoonbaar dan beleidsdoorwerking.
- Voor niet-deelnemers, politici en ambtenaren is de evidentie minder robuust; media-strategie en betrokkenheid van politieke actoren lijken voorwaarden.
- Invloed op democratische legitimiteit is 'sterk conditioneel': ontwerpkeuzes, onderwerp, timing en het besluitpad bepalen of een innovatie effect sorteert.
- De 'verwachtingskloof' is een risico: te hoge verwachtingen zonder mandaat/opvolging kan leiden tot cynisme.

Key-issues / open vragen

- Welke ontwerpkeuzes zijn in Nederlandse context het meest bepalend voor beleidsdoorwerking?
- Hoe organiseer je 'brede impact' (niet-deelnemers) zonder dat processen worden gekaapt door communicatie-logica?
- Hoe voorkom je dat democratische innovaties 'window dressing' worden en juist legitimiteit schaden?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Het artikel onderstreept dat opschaling niet vooral een 'meer van hetzelfde' is, maar het bouwen van randvoorwaarden die beleidsdoorwerking en legitimiteit mogelijk maken: expliciet mandaat, ontwerpstandaarden, politieke inbedding, en meetbare follow-up.

Kernzin: Focus op de ontbrekende schakel (opvolging + institutionalisering) en ontwikkel KPI's die zowel proceskwaliteit als doorwerking meten.

16 The Impacts of Democratic Innovations (ECPR Press, 2023)

Bron	ECPR Press, 2023
Auteur(s)	Jacquet, Ryan & Van der Does (red.)
Jaar	2023
Omvang / type	Bundel over wat democratische innovaties in de praktijk 'doen'.

Kernsamenvatting

Bundel over wat democratische innovaties in de praktijk 'doen' (niet alleen wat ze beogen). De inleiding positioneert democratische innovaties als instrumenten om een betere balans te vinden tussen participatie, deliberatie en representatie, maar laat zien dat de 'added value' onderwerp van debat is.

Belangrijkste inzichten

- Democratische innovaties zijn divers en worden wereldwijd toegepast; 'nieuw' betekent vaak: nieuw in context, niet per se nieuw als methode.

- Typologieën zoals Arnstein's participatieladder en Fung's 'democracy cube' helpen formele invloed expliciet te maken.
- Terugkerende rode draad: risico van cherry-picking en window-dressing zonder helder mandaat en follow-up.

Key-issues / open vragen

- Hoe bouw je een systeem dat formele rol en authority-laag expliciteert én follow-up en besluitpaden borgt?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Deze bundel versterkt de onderbouwing voor een opschalingsinfrastructuur: een systeem dat de formele rol expliciteert, follow-up borgt, ontwerpkeuzes standardiseert, en impact meet op meerdere dimensies. Helpt ook om in het urgentieverhaal een realistisch narratief te hanteren: blijvende meerwaarde ontstaat wanneer processen worden geïnstitutionaliseerd en aan besluitmomenten worden gekoppeld.

Kernzin: *Blijvende meerwaarde ontstaat wanneer processen worden geïnstitutionaliseerd en aan besluitmomenten worden gekoppeld.*

17

Versterk de rechtsstaat — investeer in routes naar conflictoplossing

Bron	Twee samenhangende stukken, september 2025 en januari 2026
Auteur(s)	Niet vermeld
Jaar	2025-2026
Omvang / type	Beleidsnotities over conflictoplossend vermogen, toegankelijkheid en systeemleren.

Kernsamenvatting

Twee samenhangende stukken over het versterken van de rechtsstaat door betere 'routes naar oplossingen'. Kern: het probleem is niet alleen 'te weinig recht', maar ook te weinig werkzame procedures die escalatie voorkomen en oplossingen leveren. De data/FAQ-benadering (sept 2025) maakt zichtbaar waar knelpunten zitten; januari 2026 vertaalt dit naar een investerings- en verbeteragenda.

Belangrijkste inzichten

- Conflictoplossende instituties (ADR, bemiddeling, geschilbeslechting) vormen een essentieel deel van een weerbare democratische rechtsorde.
- De feedbackloop van casuïstiek naar aanpassing beleid/uitvoering/wetgeving moet structureel worden.

Key-issues / open vragen

- Hoe wordt de feedbackloop structureel: van casuïstiek naar aanpassing beleid/uitvoering/wetgeving?
- Welke KPI's passen (resolution/fairness/trust, doorlooptijd, hardship, recidive)?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Onderbouwt de 'procedurefamilie conflictoplossing' en het idee dat opschaling vooral infrastructuur is (routes, standaarden, capaciteit, feedback). Sterke brug naar HiiL-werkgroep en naar 3P-financiering.

***Kernzin:** 'Investeren in routes naar oplossingen' als stelselmatige versterking (niet incidentgedreven).*

18 Interne notitie — Opmerkingen van Jornt (integratiepunten)

Bron	Interne notitie
Auteur(s)	Jornt van Zuijlen
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Interne notitie met integratiepunten voor het basisdocument.

Kernsamenvatting

Opschaling van democratische innovaties vraagt méér politieke dimensie dan opschaling van 'gewone' publieke innovaties. Scherpste in kernbegrippen (democratie/rechtsstaat/democratische rechtsorde) en in wat we met 'procedures' bedoelen is cruciaal. 3P moet echt 3P zijn: publiek-privaat-particulier (gemeenschap/initiatieven) als volwaardige derde partner.

Belangrijkste inzichten

- 3P moet echt 3P zijn: publiek-privaat-particulier (gemeenschap/initiatieven) als volwaardige derde partner.
- Inventarisatie innovaties moet breder dan burgerberaden: werk met innovatiefamilies en een portfolio.
- Zoek internationale hubs/centra en verken City Deal/Regiodeal als vehikel.

Key-issues / open vragen

- Hoe borgen we actualiteit: waarom nu essentieel (AI, polarisatie, vertrouwen)?
- Welke private verrijkers (naast fondsen) zijn logisch — inclusief Quote500/family offices?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Versterkt positionering: niche = opschalen (infrastructuur) + politieke legitimiteit + meetbaarheid. Levert concrete aanvalpunten voor innovatiefamilies, financieringsmix en internationale voorbeelden.

***Kernzin:** 3P = markt, overheid en gemeenschap (privaat, publiek en particulier).*

19 ADR-organisaties versterkt conflictoplossend vermogen in Nederland (SKGZ)

Bron	SKGZ, nota over ADR-organisaties
Auteur(s)	SKGZ
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Beschrijving van bestaande, opgeschaalde infrastructuur voor alternatieve geschilbeslechting in Nederland.

Kernsamenvatting

Beschrijft bestaande, opgeschaalde infrastructuur voor alternatieve geschilbeslechting (ADR) in Nederland. Positioneert ADR als complementair aan de rechtspraak en als manier om conflicten effectief, betaalbaar en minder belastend op te lossen. Opschaling van procedures werkt als keten: triage → passende route → besluit/afpraak → opvolging → feedback/leren.

Belangrijkste inzichten

- Opschaling van procedures werkt als keten: triage → passende route → besluit/afpraak → opvolging → feedback/leren.
- Meerwaarde zit ook in preventie: leren van klachten/geschillen om nieuwe conflicten te voorkomen.

Key-issues / open vragen

- Hoe vertalen we ADR-ontwerpprincipes naar democratische procedures (follow-up, audit trail, transparantie)?
- Welke KPI's sluiten aan op resolution/fairness/trust?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Sterke Nederlandse referentiecasi voor 'procedures zijn infrastructuur'. Helpt om private verrijkers te overtuigen (transactiekosten omlaag; betrouwbaarheid omhoog).

Kernzin: Procedures als keten: triage, route, besluit, opvolging en feedback.

20 OECD — People-Centred Justice Measurement Framework

Bron	OECD, concept 24 november 2025
Auteur(s)	OECD (collectief)
Jaar	2025
Omvang / type	Meetkader dat stuurt op ervaren uitkomsten in justice/geschiloplossing.

Kernsamenvatting

Meetkader dat stuurt op ervaren uitkomsten in justice/geschiloplossing i.p.v. alleen doorstroom of procesmetrieken. Maakt onderscheid tussen final outcomes (resolution, fairness, trust) en intermediate outcomes (toegang). Toepasbaar als KPI-architectuur voor opschaling: mini-dashboard per innovatie/pilot.

Belangrijkste inzichten

- Koppelt uitkomsten aan systeemdimensies: effectiveness, efficiency, responsiveness, resilience.
- Toepasbaar als KPI-architectuur voor opschaling: mini-dashboard per innovatie/pilot.

Key-issues / open vragen

- Welke minimumset KPI's gebruiken we voor alle innovatiefamilies?
- Hoe verbinden we uitkomsten aan politieke follow-up (reactieplicht)?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Legitimeert KPI-hoofdstuk richting overheid en financiers: uitkomstgericht, internationaal herkenbaar en geschikt voor 3P-verantwoording. Maakt portfolio-sturing en vergelijking mogelijk.

Kernzin: *Stuur op final outcomes (resolution, fairness, trust) naast procesmetriekeken.*

21 SCP — Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2026

Bron	Sociaal en Cultureel Planbureau, 2026
Auteur(s)	SCP (collectief)
Jaar	2026
Omvang / type	Actuele indicatoren voor hoe burgers overheid en procedures ervaren.

Kernsamenvatting

Biedt actuele indicatoren voor hoe burgers overheid en procedures ervaren. Belangrijk: responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en probleemoplossend vermogen scoren laag (onvoldoendes). 'Vertrouwenscrisis' is vaak een betrouwbaarheidscrisis: mensen kijken naar werking/procedurekwaliteit.

Belangrijkste inzichten

- 'Vertrouwenscrisis' is vaak een betrouwbaarheidscrisis: mensen kijken naar werking/procedurekwaliteit.
- Indicatoren passen direct op doelen: betere procedures → meer fairness/trust/resolution.

Key-issues / open vragen

- Hoe maken we SCP-indicatoren onderdeel van 3P-verantwoording (nulmeting → verbeterdoelen)?
- Hoe vertalen we systeemindicatoren naar pilot- en portfoliometrics?

Relevantie voor opschalinfrastuctuur

Sterk urgentieblok voor samenvatting en pitches; helpt 'waarom nu' te kwantificeren. Geeft legitimiteit aan KPI-ontwerp en monitoring.

Kernzin: *Responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en probleemoplossend vermogen als kernmaten voor vertrouwen.*

22 SCP — Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2025

Bron	Sociaal en Cultureel Planbureau, 2025
Auteur(s)	SCP (collectief)
Jaar	2025
Omvang / type	Aanvullende vertrouwensindicatoren als compacte onderbouwing richting bestuurders/financiers.

Kernsamenvatting

Geeft aanvullende vertrouwensindicatoren die goed werken als compacte onderbouwing richting bestuurders/financiers. Laat lage scores zien op 'weten wat er leeft' en 'problemen succesvol aanpakken'. Vertrouwen = resultaat van responsiviteit + fairness + probleemoplossing.

Belangrijkste inzichten

- Vertrouwen = resultaat van responsiviteit + fairness + probleemoplossing.
- Waarschuwt impliciet voor beloftebreuk: ambitieuze plannen zonder infrastructuur holt vertrouwen uit.

Key-issues / open vragen

- Hoe positioneren we de opschaalinfrastructuur als antwoord op 'betrouwbaarheids crisis'?
- Welke 3P-coalitiepartners zijn geloofwaardig om dit te dragen?

Relevantie voor opschaalinfrastructuur

Ondersteunt urgentie en financieringscase (stabiele democratische rechtsorde als basis voor economie en cohesie). Maakt 'preventie' (escalatie voorkomen) concreet.

Kernzin: *Vertrouwen ontstaat door responsiviteit, fairness en daadwerkelijk probleemoplossend vermogen.*

23 8 lessen van de Deense digitale overheid (Staat van de Uitvoering)

Bron	Staat van de Uitvoering, analyse Deense digitale overheid
Auteur(s)	Niet vermeld
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Lessen over langdurige opschaling van digitale overheid in Denemarken.

Kernsamenvatting

Denemarken laat zien hoe langdurige opschaling werkt: strategie + mandaat + standaarden + gezamenlijke uitvoering. Bouwstenen: centrale taskforce, gemeentelijke IT-samenwerking (Kombit), gedeeld eigenaarschap, focus op UX/taal. Opschaling lukt door 'ownership from the beginning', o.a. met shared IP om vendor lock-in te voorkomen.

Belangrijkste inzichten

- Opschaling lukt door 'ownership from the beginning', o.a. met shared IP om vendor lock-in te voorkomen.
- Begrijpelijke taal is georganiseerde capaciteit (vaste pool tekstschrijvers).

Key-issues / open vragen

- Wat is NL-equivalent van Kombit voor democratische innovatie (shared services + standaarden)?
- Welke governance geeft mandaat zonder verstikking?

Relevantie voor opschaalinfrastructuur

Internationale analogie voor de hub: 'zo ziet infrastructuur eruit'. Helpt digitale laag en procurement/governance concreet te maken.

Kernzin: *Strategie + mandaat + standaarden + gezamenlijke uitvoering = succesvolle langdurige opschaling.*

24 Routekaart voor democratische technologie (Commons Network / Waag)

Bron	Commons Network / Waag
Auteur(s)	Commons Network / Waag
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Routekaart die democratische technologie positioneert als ecosysteem en gedeelde infrastructuur.

Kernsamenvatting

Positioneert democratische technologie als ecosysteem en gedeelde infrastructuur (niet losse tools). Vijf bouwstenen: collectieve dienstverlening; kennis/vaardigheden; ecosysteemontwikkeling; gedeelde basisinfrastructuur; financiering. Verbindt implementatie, governance en financiering; benadrukt open standaarden en gedeeld beheer.

Belangrijkste inzichten

- Verbindt implementatie, governance en financiering; benadrukt open standaarden en gedeeld beheer.
- Geeft acties voor shared services, hubs/incubators, en aanpassing van inkoop/aanbesteding.

Key-issues / open vragen

- Welke onderdelen moeten 'shared' worden (identity, deliberatie tooling, data governance)?
- Welke financieringsmix past (publiek, fondsen, impact investors, corporate partners)?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Versterkt implementatiecapaciteit met expliciete digitale enabling-infrastructuur. Helpt om tech-verrijkers en procurement als hefboom te positioneren.

***Kernzin:** Democratische technologie als ecosysteem: vijf bouwstenen van dienstverlening tot gedeelde financiering.*

25 Handboek Publiek-Civiele Samenwerking (Waag / STBY)

Bron	Waag / STBY
Auteur(s)	Waag / STBY
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Handboek over publiek-civiele samenwerking als volwaardige derde partner naast publiek en privaat.

Kernsamenvatting

Civil/particulier is volwaardige partner naast publiek en privaat. Ontwerpframe: fundament (waarden, vertrouwen, gedeelde taal) → gezamenlijke infrastructuur (governance, middelen, juridische kaders, open technologie). 3P is institutioneel ontwerp; rolzuiverheid en governance voorkomen ongewenste beïnvloeding.

Belangrijkste inzichten

- 3P is institutioneel ontwerp; rolzuiverheid en governance voorkomen ongewenste beïnvloeding.
- Open technologie en transparantie zijn randvoorwaarden voor commons-achtige samenwerking.

Key-issues / open vragen

- Hoe vertalen we fundamenteel → infrastructuur naar governanceplan voor OpschaalHub?
- Welke juridische/financiële vorm werkt voor gedeelde assets?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Legitimeert 3P-keuze en geeft ontwerpprincipes voor governancehoofdstuk. Bouwsteen voor spelregels, onafhankelijkheid en transparantie.

Kernzin: *Fundament (waarden, vertrouwen) → gezamenlijke infrastructuur (governance, middelen, open technologie).*

26 LDC leestips/webinar — groei burgerberaden in Nederland

Bron	Landelijk Democratisch Centrum (LDC), leestips/webinar
Auteur(s)	LDC
Jaar	n.v.t. (ca. 2023-2024)
Omvang / type	Signalement van snelle groei van deliberatieve praktijk in Nederland (ruim 50 beraden in ca. 3 jaar).

Kernsamenvatting

Signaleert snelle groei van deliberatieve praktijk in Nederland. Opschaling wordt urgent omdat praktijk al 'opschaalt' maar zonder uniforme kwaliteit en follow-up. Zonder standaardisatie en leercyclus ontstaat fragmentatie: veel pilots, weinig duurzame impact.

Belangrijkste inzichten

- Zonder standaardisatie en leercyclus ontstaat fragmentatie: veel pilots, weinig duurzame impact.
- Behoeft aan kwaliteitsborging, implementatiepaden en kennisdeling.

Key-issues / open vragen

- Welke minimumstandaard geldt voor burgerberaden (mandaat, follow-up, representatie, transparantie)?
- Hoe voorkomen we dat beraden eenmalige events blijven?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Urgentie-onderbouwing voor opschalinginfrastructuur nu. Past direct in innovatiefamilie-benadering (burgerberaad als familie).

Kernzin: *Snelle groei zonder kwaliteitsborging leidt tot fragmentatie; infrastructuur is nu nodig.*

27 Een versneller voor democratische innovatie (notitie)

Bron	Notitie / conceptvoorstel
Auteur(s)	Niet vermeld
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Conceptvoorstel voor een nationale versneller die het opschalingsgat vult.

Kernsamenvatting

Conceptvoorstel voor een nationale versneller die het opschalingsgat vult. Stelt dat democratische innovatie een publiek goed is dat structureel eigenaarschap/financiering mist. Bepleit mandaat + KPI's en functies die sterk overlappen met het OpschaalHub-ontwerp.

Belangrijkste inzichten

- Democratische innovatie is een publiek goed dat structureel eigenaarschap/financiering mist.
- Positioneert opschaling als expliciete missie (niet 'meer projecten').

Key-issues / open vragen

- Hoe regelen we mandaat (publiek) en onafhankelijkheid (3P)?
- Welke stage-gates/KPI's maken opschaling toetsbaar?
- Hoe sluit je aan op bestaande netwerken (LDC, VNG, HiiL, BZK)?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Pitch-bijlage of basis voor deck; compacte managementsamenvatting. Versterkt legitimatie van niche: opschalen is the missing middle.

Kernzin: Opschalen is the missing middle; democratische innovatie vraagt een structurele nationale versneller.

28 Informatie Letschert — manier van akkoorden sluiten (formatieprocedures)

Bron	Reflectie op formatieprocedures
Auteur(s)	Informatie Letschert
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Reflectie op hoe akkoorden/formatie tot stand komen en welke rollen daarbij horen.

Kernsamenvatting

Reflectie op hoe akkoorden/formatie tot stand komen en welke rollen daarbij horen. Relevantie: politieke procedures bepalen legitimiteit en voorspelbaarheid van besluiten. Opschaling in democratie raakt ook macroprocedures (niet alleen lokale pilots).

Belangrijkste inzichten

- Opschaling in democratie raakt ook macroprocedures (niet alleen lokale pilots).

- Heldere spelregels en verantwoordingsmomenten kunnen legitimiteit vergroten.

Key-issues / open vragen

- Welke onderdelen van formatie/akkoordvorming zijn te verbeteren zonder politisering?
- Hoe verhoudt transparantie zich tot onderhandelen?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Onderbouwt politieke dimensie van agenda; past bij mandaat/legitimiteit. Relevante input voor innovatiefamilie 'politieke procedure-innovatie'.

Kernzin: Politieke procedures bepalen legitimiteit; heldere spelregels en verantwoordingsmomenten zijn essentieel.

29

FD opinie — Kifid als voorbeeld voor procedurele infrastructuur

Bron	Opinie in het Financieele Dagblad
Auteur(s)	Niet vermeld
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Opinie die pleit voor structurele procedure-ontwikkeling.

Kernsamenvatting

Opinie die pleit voor structurele procedure-ontwikkeling i.p.v. incidentgedreven ingrijpen. Kifid als herkenbaar voorbeeld van laagdrempelige, werkzame geschilafhandeling op schaal. Procedurele infrastructuur verlaagt transactiekosten en versterkt vertrouwen.

Belangrijkste inzichten

- Procedurele infrastructuur verlaagt transactiekosten en versterkt vertrouwen.
- Economisch perspectief: stabiele rechtsorde/democratie is randvoorwaarde voor investeringsklimaat.

Key-issues / open vragen

- Welke analogieën zijn bruikbaar voor democratie-innovaties (intake, follow-up, transparantie)?
- Hoe betrekken we private partijen zonder publieke waarden te verliezen?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Sterke brug naar private verrijkers: stabiliteit en vertrouwen als economisch belang. Ondersteunt de case dat procedures infrastructuur zijn (niet 'zachte participatie').

Kernzin: Kifid toont: laagdrempelige, werkzame geschilinfrastructuur op schaal is haalbaar en verlaagt transactiekosten.

30 Deep Democracy — 7 uitgangsprincipes (praktijkkader)

Bron	Deep Democracy praktijkkader
Auteur(s)	Niet vermeld
Jaar	n.v.t.
Omvang / type	Micro-principes voor inclusieve deliberatie en besluitvorming.

Kernsamenvatting

Micro-principes voor inclusieve deliberatie en besluitvorming: minderheidsstem, luisteren, vertragen, relationeel blijven. Praktisch bruikbaar voor training van facilitators en ambtenaren. Proceskwaliteit is vakmanschap; opschaling vraagt daarom professionalisering en opleiding.

Belangrijkste inzichten

- Proceskwaliteit is vakmanschap; opschaling vraagt professionalisering en opleiding.
- Principes sluiten aan op criterium 'deliberatieve kwaliteit' in scorekaarten.

Key-issues / open vragen

- Hoe maken we dit schaalbaar: training/certificering, kwaliteitsstandaard, toetsing?
- Welke minimumvaardigheden horen bij de marktplaats?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Concretiseert implementatiecapaciteit-functie: training en kwaliteitsborging. Levert materiaal voor scorekaarten en facilitator-pool.

Kernzin: *Proceskwaliteit is vakmanschap — opschaling vraagt opleiding, certificering en een marktplaats van gekwalificeerde facilitators.*

Aanvulling maart 2026 — extra documentdossiers

De extra stukken van maart 2026 voegen vier lagen toe: een expliciete AI- en digitaliseringslaag, een cultureel-pedagogische laag rond het echte democratische gesprek, een scherpere bestuurlijk-politieke urgentielaag, en een concretere praktijklaag met voorbeelden van netwerkvorming en toegankelijke routes naar conflictoplossing.

31 AI en de Rechtsstaat

Bron	Samengestelde notitie op basis van paneldiscussie, Universiteit Utrecht & Hogeschool Utrecht, versie 3
Auteur(s)	Niet vermeld; samengestelde notitie
Jaar	2026
Omvang / type	Synthese (10 p.) van een paneldiscussie over AI, publieke waarden, toegang tot het recht en democratische weerbaarheid.

Kernsamenvatting

Deze notitie ordent een paneldiscussie over AI langs vier perspectieven: politie en handhaving, staatsrecht en digitaal bestuur, toegang tot het recht, en democratische weerbaarheid. De kernboodschap is dubbel: AI is onmisbaar voor moderne uitvoering, maar vergroot tegelijk surveillance, diffuse verantwoordelijkheid, foutieve hulp, en online polarisatie. Het vraagstuk is niet technisch maar institutioneel: publieke waarden moeten in ontwerp, toezicht, opleiding en opschaling worden ingebouwd.

Belangrijkste inzichten

- De toeslagenaffaire fungeert als waarschuwend voorbeeld van systemen die vanuit systeemlogica zijn ontworpen i.p.v. vanuit burgerbehoeften.
- Meer digitale toegang betekent niet automatisch meer rechtsbescherming; het risico op schijnzekerheid en hallucinerende AI is reëel.
- Sociale media en AI versterken desinformatie en polarisatie; technologie raakt direct aan het fundament van gedeelde feiten.
- Vijf kernspanningen: veiligheid vs privacy, efficiëntie vs menselijkheid, toegang vs betrouwbaarheid, participatie vs polarisatie, publiek vs privaat.
- In de slotbeschouwing wordt expliciet een rol voor een opschaalhub benoemd: succesvolle AI-toepassingen opschalen zonder rechtsstatelijke waarborgen te verliezen.

Key-issues / open vragen

- Hoe organiseer je toezicht en aanspreekbaarheid in hybride publieke-private systemen?
- Welke minimale eisen horen bij betrouwbare AI in toegang tot het recht: menselijke toetsing, opleiding, transparantie en fysieke alternatieven?
- Hoe borg je dat AI-innovaties niet als losse pilots blijven bestaan, maar onder publieke waarden op schaal bruikbaar worden?

Relevantie voor opschaalinfrastructuur

Voegt een harde digitale laag toe aan het dossier: democratische innovatie en rechtsstatelijke innovatie kunnen niet meer los worden gezien van AI-governance. Ondersteunt het idee dat een opschaalinfrastructuur ook een verantwoordingsinfrastructuur moet zijn. Maakt het 3P-model concreter: overheid, wetenschap,

praktijk en private technologiepartijen moeten samen optrekken binnen een helder waardenkader.

Kernzin: *Al vraagt niet alleen om innovatie, maar om georganiseerde verantwoordelijkheid.*

32 Interview Nienke Meijer — het echte democratische gesprek

Bron	Interviewfragment uit de Reflectiesessies Democratische Rechtsstaat (PDF-export / transcript)
Auteur(s)	Nienke Meijer (geïnterviewde)
Jaar	2026
Omvang / type	Kort interviewfragment (1 p.) over democratische cultuur, onderwijs en burgerberaad.

Kernsamenvatting

Dit korte interview legt niet de nadruk op instituties of procedures, maar op de culturele en pedagogische voorwaarden waaronder democratie kan functioneren. Nienke Meijer kiest bewust voor een positieve benadering: democratie niet alleen verdedigen, maar ook vieren en opnieuw aantrekkelijk maken. Zij koppelt dat aan stemrecht vanaf 16 jaar, rituelen rond verkiezingen, beter burgerschapsonderwijs en het aanleren van luisteren en nieuwsgierigheid in plaats van debat als wedstrijd.

Belangrijkste inzichten

- Een positieve taal rond democratie — vieren in plaats van alleen waarschuwen — kan mobiliserender werken.
- Onderwijs moet minder gericht zijn op winnen in debat en meer op het voeren van een echt democratisch gesprek.
- De ervaring met het burgerberaad leert dat een relationele voorfase essentieel is: mensen moeten elkaar eerst leren kennen.

Key-issues / open vragen

- Hoe organiseer je in democratische innovaties expliciet een relationele of sociale voorfase?
- Welke rituelen, onderwijsinterventies of lokale democratische praktijken kunnen jongeren structureel aan de democratie verbinden?
- Hoe veranker je luistervaardigheid en nieuwsgierigheid als kwaliteitscriteria van deliberatieve processen?

Relevantie voor opschalinfrastructuur

Voegt een vaak ontbrekende laag toe: democratische innovatie vraagt ook cultuur, pedagogiek en relationeel ontwerp. Versterkt de ontwerpvrage rond burgerberaden: zonder relationele basis daalt de kwaliteit van het gesprek. Geeft taal om democratische vernieuwing positiever en minder defensief te framen.

Kernzin: *Niet leren debatteren om te winnen, maar luisteren en nieuwsgierig zijn naar de ander.*

33 Een sociaal-maatschappelijke reflectie op het coalitieakkoord

Bron	Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, februari 2026
Auteur(s)	Sociaal en Cultureel Planbureau (collectief)
Jaar	2026
Omvang / type	SCP-reflectie (12 p.) op coalitieakkoord langs kwaliteit van leven, sociale samenhang en de relatie burger-overheid.

Kernsamenvatting

Deze SCP-reflectie beoordeelt het coalitieakkoord vanuit de gevolgen voor kwaliteit van leven, sociale samenhang en de relatie tussen burgers en overheid. Drie risico's: te weinig aandacht voor gevolgen voor kwetsbare groepen; verwachtingen van buurtcohesie zijn hoog terwijl investeringen in sociale infrastructuur beperkt zijn; burgersvertrouwen vraagt om betrokkenheid en realistische plannen — niet ingeloste beloften ondergraven juist vertrouwen.

Belangrijkste inzichten

- Maatschappelijke weerbaarheid en buurtcohesie vragen om echte investeringen, niet om retorische ambitie.
- Lokale gemeenschappen krijgen in beleid vaak veel verwachtende rollen, terwijl gemeenten daarvoor niet altijd zijn toegerust.
- Voor burgersvertrouwen zijn responsiviteit, gelijkwaardige behandeling en probleemoplossend vermogen doorslaggevend.

Key-issues / open vragen

- Hoe voorkom je dat democratische vernieuwing te veel leunt op lokale energie zonder daarvoor structureel capaciteit te organiseren?
- Hoe houd je bij opschaling expliciet oog voor kwetsbare groepen en mensen met beperkte digitale vaardigheden?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Versterkt de sociale en bestuurlijke realiteitszin van het dossier: lokale kracht is belangrijk, maar zonder infrastructuur en investering niet genoeg. Geeft een nuttige waarschuwing tegen overbeloften: vertrouwen groeit niet door mooie taal.

Kernzin: Beloftes die niet ingelost worden hollen het vertrouwen uit.

34 Leiderschap voor een gezonde rechtsstaat

Bron	Maurits Barendrecht, essay in Nederlands Juristenblad, 20 februari 2026, afl. 7
Auteur(s)	Maurits Barendrecht
Jaar	2026
Omvang / type	Essay (9 p.) over rechtsstatelijk leiderschap, effectieve procedures en procedurele vernieuwing.

Kernsamenvatting

Dit NJB-essay verplaatst het vraagstuk van rechtsstatelijke vernieuwing naar leiderschap en sturing. De centrale these: een nieuwe generatie leiders in de juridische sector moet over institutionele grenzen heen samenwerken rond effectieve procedures. Niet de afzonderlijke instituties, maar de kwaliteit van de procedures waarmee zij samen resultaten voor burgers leveren is het echte verbeterpunt. Er bestaat al veel praktijkinnovatie, maar opschaling blijft uit.

Belangrijkste inzichten

- Leiderschap in de rechtsstaat vraagt meer samenwerking in de ruimte tussen bestaande rollen.
- Er bestaat al veel praktijkinnovatie (voorRecht, ADR, herstelrecht, probleemoplossend bezwaar), maar opschaling blijft uit.
- Procedurele innovatie moet zo worden ontworpen dat zij in bestaande besluitvormingsprocedures kan worden opgenomen.
- Pleidooi voor ontwikkelcentra per procedureketen, met criteria en monitoring gericht op effectiviteit, schaalbaarheid en financiële duurzaamheid.

Key-issues / open vragen

- Wie krijgt in Nederland de expliciete regie op ontwikkeling, toetsing en opschaling van procedurele innovaties?
- Hoe voorkom je dat veelbelovende innovaties als pilot blijven hangen?
- Welke institutionele plek is logisch voor monitoring, selectie en doorvertaling naar wet- en regelgeving?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Sterke brug tussen inhoudelijke innovatie en bestuurlijke inrichting: precies het vraagstuk waar een opschaalhub voor bedoeld is. Geeft taal om opschaling neer te zetten als leiderschaps- en coördinatievraagstuk. Verbindt concrete praktijkvoorbeelden aan systeemvragen als budget, regie, criteria en wetgevingsdoorwerking.

Kernzin: *Er is grote behoefte aan een vernieuwd constitutioneel procesrecht, waarin impasses met voorlopige oplossingen kunnen worden doorbroken.*

35 Project 2026: tijd voor een democratisch offensief

Bron	Joost Sneller, column in CDV, Lente 2026
Auteur(s)	Joost Sneller
Jaar	2026
Omvang / type	Column / opiniebijdrage (ca. 2 p.) over rechtsstatelijke weerbaarheid en preventieve democratieversterking.

Kernsamenvatting

Deze column kiest voor een expliciet waarschuwende maar activerende toon. De democratische rechtsstaat is geen vanzelfsprekendheid maar een positieve uitzondering, en erosie kan snel gaan als zij niet preventief wordt tegengegaan. Kernpunt: een rechtsstaat die op papier sterk is maar in de praktijk vastloopt in algoritmes, wantrouwen en ontoegankelijke bescherming verliest haar legitimiteit. Nederland moet nu al investeren in een democratisch tegenoffensief.

Belangrijkste inzichten

- De rechtsstaat moet preventief worden versterkt; hier geldt het voorzorgsbeginsel, niet een reactieve crisislogica.
- Praktische werking is doorslaggevend voor legitimiteit: algoritmische ondoorzichtigheid en wantrouwen tasten de rechtsstaat direct aan.
- De column koppelt institutionele hervormingen aan culturele vorming: naast juridische waarborgen is ook democratisch ethos nodig.

Key-issues / open vragen

- Hoe vertaal je een preventieve rechtsstaatagenda naar concrete investerings- en institutionele keuzes?
- Hoe zorg je dat versterking van de rechtsstaat ook in dagelijks overheidsfunctioneren voelbaar wordt?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Geeft een sterk urgentieverhaal voor partners en financiers: wacht niet tot erosie zichtbaar en kostbaar is. Versterkt de koppeling tussen democratische innovatie, rechtsbescherming en uitvoeringspraktijk. Helpt het dossier minder defensief te positioneren: niet alleen repareren, maar de rechtsstaat actief weerbaarder maken.

Kernzin: *We moeten de dijken van de democratische rechtsstaat versterken voordat de storm toeslaat.*

36

voorRecht-rechtspraak — Praktische hulp via digitale verkenning

Bron	PDF-export van de website voorRecht-rechtspraak, geraadpleegd 27 maart 2026
Auteur(s)	Rechtspraak / Nederlandse rechtbanken
Jaar	2026
Omvang / type	Praktische product-/dienstpagina (1 p.) over digitale verkenning, zaakbegeleiding en doorgeleiding.

Kernsamenvatting

Hoewel dit slechts een beperkte landing page is, laat de bron een interessant uitvoeringsmodel zien. voorRecht-rechtspraak presenteert zich als laagdrempelige route waarin mensen eerst digitaal inzicht krijgen in hun situatie, vervolgens begeleiding kunnen krijgen, en uiteindelijk — indien nodig — bij de rechter uitkomen. De pagina toont daarmee niet alleen een tool, maar een volgorde van interventies: verkenning, begeleiding, routekeuze en pas daarna formele rechtspraak.

Belangrijkste inzichten

- Het model combineert informatievoorziening met zaakbegeleiding en doorgeleiding in plaats van direct door te verwijzen naar formele rechtspraak.
- De verkenner suggereert een people-centred aanpak: eerst helderheid voor de burger, daarna de passende route.

Key-issues / open vragen

- Hoe ziet de governance van deze route erachter precies uit: welke zaaktypen, welke menselijke begeleiding en kwaliteitsborging?

- Wat zijn volumes, uitkomsten, kosten en tevredenheid — en wat is nodig om een dergelijke route op schaal te organiseren?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Concreet voorbeeld van hoe een toegankelijke frontdoor voor conflict- en rechtsbescherming eruit kan zien. Maakt de abstracte discussie over procedurele infrastructuur tastbaar: burgerperspectief, triage, begeleiding en warme overdracht. Relevant als praktijkreferentie voor een opschaalhub die ook denkt in werkende routes.

Kernzin: Samen oplossen als het kan, met hulp van de rechter als het nodig is.

37

Briefing multipliers — Open Huis & Symposium De Slimste Mens Luistert

Bron	Briefing document 'BRIEFING MULTIPLIERS Open Huis & Symposium De Slimste Mens Luistert', maart 2026
Auteur(s)	Niet expliciet vermeld
Jaar	2026
Omvang / type	Praktische briefing / organisatiedocument voor netwerkcuratie en ecosysteembijeenkomst.

Kernsamenvatting

Dit document is een praktijkvoorbeeld van ecosysteem- en netwerkvorming. De briefing beschrijft hoe 'multipliers' worden ingezet om initiatieven te selecteren, thematisch te clusteren en tijdens een open huis met elkaar te verbinden. Het doel is expliciet om versnippering te doorbreken en relaties van vertrouwen op te bouwen tussen uiteenlopende mensen en netwerken die werken aan een duurzame en rechtvaardige samenleving.

Belangrijkste inzichten

- De briefing ziet netwerkbouw als een bewuste ontwerpactiviteit: niet iedereen uitnodigen, maar cureren, verbinden en thematisch structureren.
- Er wordt gewerkt met invalshoeken zoals jongereninnovaties, hersteloplossingen, inwonerssamenwerking en krachtige stemmen.
- Systemische verandering begint met ontmoeten, begrijpen en vertrouwen.

Key-issues / open vragen

- Hoe zorg je dat zulke bijeenkomsten niet eenmalig blijven maar doorwerken in duurzame samenwerking?
- Welke selectiecriteria en governance voorkomen willekeur bij het kiezen van initiatieven?
- Hoe meet je of een multiplier-aanpak daadwerkelijk versnippering vermindert?

Relevantie voor opschalinginfrastructuur

Interessant als praktijkvoorbeeld van de zachte infrastructuur van opschaling: convening, curatie, netwerkvorming en vertrouwen. Laat zien dat opschaling niet alleen gaat over standaarden en governance, maar ook over mensen en relationele architectuur. Kan als inspiratie dienen voor het ontwerp van verrijkersgroepen, expertpools en communities of practice.

Kernzin: *Gezamenlijkheid is nodig voor de systemische veranderingen die we allemaal wensen.*